ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୩୦୦ ରୁ ୮୦୦ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତ

ଅବିନାଶ 'ମହାରାଜାଧିରାଜ' ଉପାଧି ବହିରୁ ପଢ଼ିଲା ପରେ ତାହା ବିଷୟରେ ଜାଣିବାପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କଲା । ସେହି ଉପାଧିର ଅର୍ଥ କ'ଣ ଏବଂ ତାକୁ କିଏ ଓ କାହିଁକି ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ଜାଣିବାକୁ ଚାହିଁବାରୁ ତା'ର ମାମୁଁ ବୁଝାଇ କହିଲେ, ''ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଓ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ଏହି ଉପାଧି ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ଗୁପ୍ତବଂଶର ରାଜା ପ୍ରଥମ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ନିଜକୁ ମହାରାଜାଧିରାଜ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ'' । ଏବେ ସେହି ବଂଶର ରାଜା ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ରାଜାମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ।

କୁଶାଣମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ପରେ ଭାରତରେ ରାଜନୈତିକ ଅସ୍ଥିରତା ଦେଖାଗଲା ଏବଂ ଏହା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଛୋଟଛୋଟ ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଗଲା । କିନ୍ତୁ ଗୁପ୍ତମାନେ ଏକ ବିଶାଳ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିଥିଲେ । ସେହି ବଂଶର ପ୍ରଥମ ଦୁଇଜଣ ରାଜା ଶ୍ରୀଗୁପ୍ତ ଓ ଘଟୋତ୍କଚ ଗୁପ୍ତ ଅଧସ୍ତନ ରାଜା ଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଉପାଧି ଥିଲା ମହାରାଜ । ଭାରତରେ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ଗୁପ୍ତ ବଂଶର ତୃତୀୟ ରାଜା ଥିଲେ ପ୍ରଥମ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ । ସେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମ ଦୁଇଜଣ ରାଜାଙ୍କ ପରି ଅଧସ୍ତନ ରାଜା ନହୋଇ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ନିଜ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଜାହିର କରି ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଉପାଧି ଥିଲା ମହାରାଜାଧିରାଜ ।

ପ୍ରଥମ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ (ଆନୁମାନିକ ଖ୍ରୀ:ଅ: ୩୨୦-୩୩୫) :

ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଖ୍ରୀ.ଅ ୩୨୦ରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ବର୍ଷଠାରୁ ଭାରତରେ ଗୁପ୍ତାବ୍ଦ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେ ଲିଚ୍ଛବି ବଂଶର ରାଜକୁମାରୀ କୁମାରଦେବୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ବିହାର, ବଙ୍ଗଳା ଓ ଉତ୍ତର ଭାରତର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳକୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ।

ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ (ଖ୍ରୀ:ଅ:୩୩୫-୩୮୦) :

ପ୍ରଥମ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ସୁଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଆହ୍ଲାବାଦ ସ୍ତମ୍ଭଲେଖରୁ ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ ବିଷୟରେ ବହୁ କଥା ଜଣାପଡ଼େ । ଏହାକୁ ତାଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀ ହରିସେଣ ରଚନା କରିଥିଲେ । ହରିସେଣ ଏହି ସ୍ତମ୍ଭ ଲେଖରେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଯଶ ଗାନ କରିଥିବାରୁ ଏହାକୁ ପ୍ରଶସ୍ତି କୁହାଯାଏ ।

ଭାରତ ମାନଚିତ୍ରରେ ଆହ୍ଲାବାଦ ସ୍ଥାନକୁ ଚିହ୍ନଟ କର ।

ଅଶୋକଙ୍କର ଏକ ଅନୁଶାସନ ମଧ୍ୟ ଏହି ସ୍ତମ୍ଭରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ରାଜା ଓ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ବିଷୟରେ ଏହି ପ୍ରଶସ୍ତିରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହାଛଡ଼ା ତାଙ୍କ ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

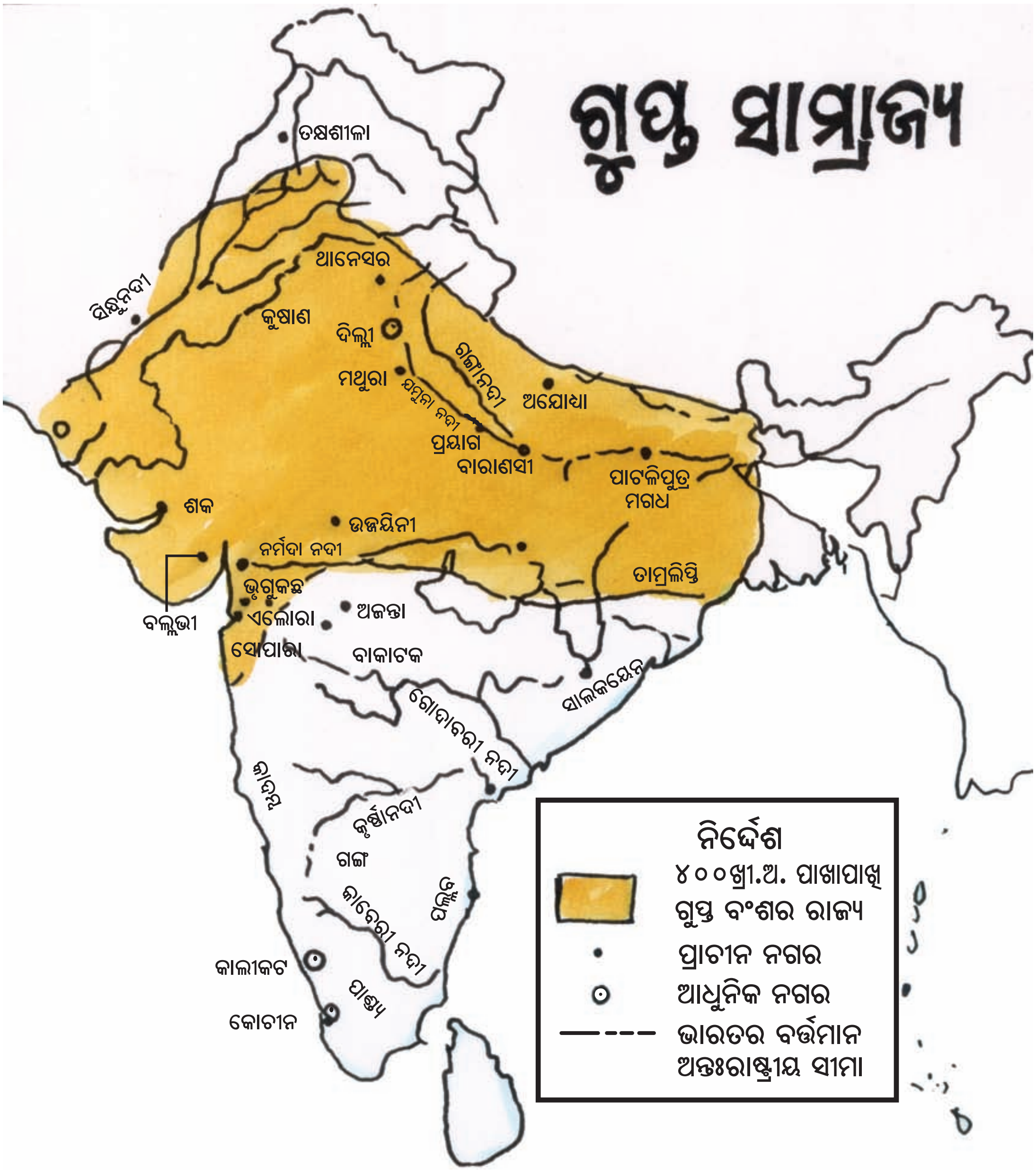

ରାଜ୍ୟ ଜୟ

ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ନଅ ଜଣ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟ ସହିତ ମିଶାଇ ଦେଇଥିଲେ ।

ସେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତକୁ ଯୁଦ୍ଧ ଅଭିଯାନରେ ଯାଇ ବାର ଜଣ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟସବୁ ଫେରାଇ ଦେଇଥିଲେ । ପରାଜିତ ରାଜାମାନେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ବଶତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ସେହି ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କ ରାଜନୈତିକ ପ୍ରଭାବ ଅଧୀନରେ ରହିଲା । ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସୀମାକୁ ଲାଗିଥିବା ସମତଟ, ଦାବକ, କାମରୂପ, ନେପାଳ ପ୍ରଭୃତି ରାଜ୍ୟର ନରପତିମାନେ ସ୍ୱଇଚ୍ଛାରେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ବଶତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ସେହିପରି ସୀମାନ୍ତରେ ଥିବା ନଅଟି ଜନଜାତିମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟମାନେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ବଶତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କୁ କର ଓ ଉପହାର ଆଦି ଦେବା ସହିତ ତାଙ୍କର ଆଦେଶ ପାଳନ କଲେ ।

ଶକ, କୁଶାଣ ଏବଂ ମୁରୁଣ୍ଡମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଓ ସିଂହଳର ରାଜା ମେଘବର୍ଣ୍ଣ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସନ୍ଧିରେ ଆବଦ୍ଧ ହେଲେ । ଫଳରେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ରାଜନୈତିକ ପ୍ରଭାବ ଭାରତବର୍ଷର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳରେ ସ୍ଥାପିତ ହେବା ସହିତ ସିଂହଳ ବା ବର୍ତ୍ତମାନର ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପିଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ତାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ସଂଗଠିତ କରିଥିଲେ । ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ କରି ସେ ନିଜକୁ ସାର୍ବଭୌମ ରାଜା ବା ସମ୍ରାଟ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ଥିବା ରାଜ୍ୟଗୁଡିକର ନାମ ତାଲିକା କର ।

ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ କେବଳ ଜଣେ ରାଜ୍ୟଜୟୀ ବୀର ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର 'କବିରାଜ' ଉପାଧିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସେ ଜଣେ କବି ଥିଲେ । ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅନୁରାଗ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚଳିତ ଏକ ମୁଦ୍ରାର ଗୋଟିଏ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଖୋଦିତ ବୀଣା ସଦୃଶ ଏକ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ସେ ବଜାଉଥିବାର ଚିତ୍ରରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ସେ ଦାନୀ ଏବଂ ସୁଶାସକ ଥିଲେ ।

ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ବୀଣା ବଜାଉଥିବାର ଚିତ୍ର

ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ (ଖ୍ରୀ : ଅ ୩୮୦-୪୧୫) :

ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ସମ୍ରାଟ ହୋଇଥିଲେ । ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଭାବରେ ମନୋନୀତ କରିଥିଲେ । ସେ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଶକ୍ତିଶାଳୀ ବାକାତକ ରାଜବଂଶ ସହିତ ତାଙ୍କର ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । ତାଙ୍କ କନ୍ୟା ପ୍ରଭାବତୀ ଗୁପ୍ତା ବାକାତକ ରାଜକୁମାର ରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ସେ ପଶ୍ଚିମ ଭାରତରେ ଶକମାନଙ୍କ ବିରୋଧରେ ବିଜୟ ଅଭିଯାନ ଚଳାଇ ପଶ୍ଚିମ ମାଳବ ଓ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଆରବ ସାଗର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ହେଲା । ତେଣୁ ଭାରତର ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳରେ ଥିବା ବନ୍ଦର ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅଧୀନକୁ ଆସିଲା । ଏହା ସେମାନଙ୍କର ନୌ-ବାଣିଜ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ

ଓଡ଼ିଶା ଉପକୂଳରେ ଥିବା ବନ୍ଦରଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଲେଖି ସେଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ ସାଗରକୁ ଲାଗିରହିଛି ମାନଚିତ୍ର ଦେଖି ସ୍ଥିର କର ।

ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଜ୍ଞାନୀ ଓ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଦରବାରରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦରବାରରେ ନଅ ଜଣ ବିଖ୍ୟାତ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ବୋଲି ଅନେକ ମନେ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ହେଲେ- ବରାହମିହିର, ଅମର ସିଂହ, କାଳିଦାସ, ଘଟକର୍ପର, ଧନ୍ୱନ୍ତରୀ, କ୍ଷପଣକ, ଶଙ୍କୁ, ବରରୁଚି ଓ ବେତାଳ ଭଟ୍ଟ । ଏହି ପଣ୍ଡିତଗଣ ନବରତ୍ନ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏହି ପଣ୍ଡିତମାନେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅନେକ ମୂଲ୍ୟବାନ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଘଟଣା ହେଲା ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ଫା-ସିଆଁଙ୍କ (ଫାହିୟାନ) ଭାରତ ଭ୍ରମଣ ।

ଫା-ସିଆଁ (ଫାହିୟାନ)ଙ୍କ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ :

ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଭାରତରେ ଜନ୍ମନେଇ କାଳକ୍ରମେ ଭାରତ ବାହାରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଦେଶକୁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା । ଚୀନ, ଜାପାନ, ନେପାଳ, ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ପ୍ରଭୃତି ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଏହି ଧର୍ମ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଜାଣିବା ପାଇଁ ବହୁ ବିଦେଶୀ ପରିବ୍ରାଜକ ଭାରତ ଭ୍ରମଣରେ ଆସିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଫା-ସିଆଁ ଅନ୍ୟତମ ।

ଫା-ସିଆଁଙ୍କ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ କାଳରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ସେ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରି ଲୋକମାନଙ୍କ ସାମାଜିକ ଓ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏବଂ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୂଲ୍ୟବାନ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ ଗୁପ୍ତ ସମ୍ରାଟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିନାହାଁନ୍ତି ।

ଫା-ସିଆଁଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଭାରତୀୟମାନେ ସେତେବେଳେ ଖୁସିରେ ଥିଲେ । ସେମାନେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନକୁ ଅବାଧରେ ଯାତାୟାତ କରିପାରୁଥିଲେ । ଲୋକମାନଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଭଲ ଥିଲା । ରାଜାମାନେ ସୁଶାସକ ଥିଲେ । ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନଥିଲା । ଗୁରୁତର ଅପରାଧରେ କିମ୍ବା ବାରମ୍ବାର ବିଦ୍ରୋହ କଲେ ଅଙ୍ଗଚ୍ଛେଦ କରାଯାଉଥିଲା । ଦୋଷୀମାନେ ଅର୍ଥଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ ହେଉଥିଲେ । ଗ୍ରାମମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅନେକ ଥିଲା । ରାଜା ଚାଷୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଏକ ଚତୁର୍ଥାଂଶ ଫସଲକୁ କର ଆକାରରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଭାରତରେ ଅନେକ ଧର୍ମଶାଳା ଥିବା କଥା ସେ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି । ଉଭୟ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଲୋକ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ରହୁଥିଲେ । ଭ୍ରମଣ ଶେଷରେ ଜଳପଥରେ ସେ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ।

ଜାପାନରୁ ବୌଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ଆସିଲେ ଓଡ଼ିଶାର କେଉଁ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ପରିଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଚାହିଁବେ, ଆଲୋଚନା କରି ଲେଖ ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅବନତି ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ:

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରସାରିତ ହେବା ସହିତ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା, ଚୀନ, ଜାପାନ, ମିଆଁମାର ଆଦି ଦେଶକୁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗୁପ୍ତରାଜତ୍ୱ ସମୟରୁ ଏହି ଧର୍ମର କ୍ରମଶଃ ଅବନତି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ଯୋଗୁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଅବନତି ଘଟିଲା ।

ଗୁପ୍ତ ରାଜାମାନେ ଦୁଇଶହ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଅଳ୍ପ କେତେଜଣ ରାଜା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ

ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମ ଲୋକପ୍ରିୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହା ସହିତ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର ଅଧିକ ହେଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ । ଫା-ସିଆଁଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ଲୋକପ୍ରିୟତା ହରାଇନଥିଲା, କିନ୍ତୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ବିକାଶ ଦ୍ୱାରା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପୂର୍ବ ଗୌରବ ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା । ଗୟା ଓ କପିଳବାସ୍ତୁରେ ବୌଦ୍ଧ ବିହାରମାନ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଥିବାର ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ପଲ୍ଲବମାନେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ମହାଯାନ ପନ୍ଥାର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଯୋଗୁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା କରାଗଲା । ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲେଖାଗଲା । ଫଳରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଓ ବୈଦିକ ବା ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରଭେଦ ହ୍ରାସ ପାଇଲା । ଏପରିକି ବୁଦ୍ଧ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଏକ ଅବତାର ଭାବରେ ପରିଗଣିତ ହେଲେ । ଶେଷରେ ଶଙ୍କରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚାରିତ ଅଦ୍ୱୈତବାଦର ପ୍ରଭାବ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ସେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ତାଙ୍କର ବଳିଷ୍ଠ ଦାର୍ଶନିକ ତର୍କ ନିକଟରେ ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାଙ୍କର ସମକକ୍ଷ ହୋଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ସାଧାରଣ ଲୋକମାନେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମକୁ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମଠାରୁ ପୃଥକ୍ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ପ୍ରଭାବରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରବେଶ କରିବାରୁ ବଜ୍ରଯାନର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା ।

ସୁତରାଂ ଏହିସବୁ କାରଣ ପାଇଁ ଭାରତରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଘୋର ଅବନତି ଘଟିଥିଲା ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍‌ଥାନ :

ନିମ୍ନଲିଖିତ କାରଣମାନ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍‌ଥାନ ପାଇଁ ଦାୟୀ ହୋଇଥାଇପାରେ । ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ବିଶେଷ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା । କେତେକ ଗୁପ୍ତ ରାଜା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଉପାସକ ଥିଲେ । ଏହାର ପ୍ରଭାବରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ସମାଜରେ ଜନପ୍ରିୟ ହେଲା । ଏହାଛଡ଼ା ଭଗବାନ ଶିବଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଲୋକମାନେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ୧୮ଟି ପୁରାଣ ସଂକଳନ କରାଯାଇଥିଲା । ସେହି ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ବିଷ୍ଣୁ ଓ ଶିବଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା । ମନ୍ଦିରରେ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ଏକ ପରମ୍ପରାରେ ପରିଗଣିତ ହେଲା । ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଗୁପ୍ତ ଯୁଗର ଭଗବତ ବା ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଲା ଅବତାରବାଦ । ଦୁଷ୍ଟର ବିନାଶ ପାଇଁ ବିଷ୍ଣୁ ବିଭିନ୍ନ ଅବତାର ରୂପରେ ଭୂ-ପୃଷ୍ଠକୁ ଅବତରଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ବିଷୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ।

ଦଶଅବତାରମାନଙ୍କର ନାମ ସଂଗ୍ରହ କରି ଲେଖ ।

ସାହିତ୍ୟ, କଳା, ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନ :

ସାହିତ୍ୟ

ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା । ଉଭୟ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏବଂ ଲୌକିକ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ଘଟିଥିଲା । ଏହା ଗୁପ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ଗୁପ୍ତଯୁଗର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ଓ ନାଟ୍ୟକାର ଥିଲେ କାଳିଦାସ । ସେ ଉଭୟ ନାଟକ ଓ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାଟକ ହେଉଛି 'ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳମ୍' । ତାଙ୍କ ରଚିତ ଅନ୍ୟ ନାଟକଗୁଡ଼ିକ ହେଲା, 'ମାଳବିକାଗ୍ନିମିତ୍ରମ୍' ଓ 'ବିକ୍ରମୋର୍ବଶୀୟମ୍' । ସେ

ମଧ୍ୟ 'ରଘୁବଂଶମ୍', 'କୁମାର ସମ୍ଭବମ୍' ଏବଂ 'ମେଘଦୂତମ୍' କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ। ଏହିସବୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର କାଳଜୟୀ ରଚନା ।

କାଳିଦାସଙ୍କ ପରି ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଆଉ କେତେଜଣ କବି ଓ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ନାମ ସଂଗ୍ରହ କରି ତାଲିକା କର ।

ଶୁଦ୍ରକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ 'ମୃଚ୍ଛକଟିକମ୍' ଏକ ସାମାଜିକ ନାଟକ ଥିଲା । ସେ ସମୟରେ 'ପଞ୍ଚତନ୍ତ୍ରଂ' ବିଷ୍ଣୁ ଶର୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ଅମରସିଂହ 'ଅମରକୋଷଃ' ଅଭିଧାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ ଓ ପୁରାଣଗୁଡ଼ିକର ସଂକଳନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ଭଗବଦ୍ ଗୀତା ମହାଭାରତର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶ ଅଟେ । ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୁପ୍ତଯୁଗ ଏକ ଗୌରବମୟ ଯୁଗ ଥିଲା ।

କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ :

ଗୁପ୍ତ ଯୁଗର କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା । କଳାର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଯଥା, ସ୍ଥାପତ୍ୟ, ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚିତ୍ରକଳାରେ ବିଶେଷ ଉନ୍ନତି ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା ।

ସ୍ଥାପତ୍ୟ :

ଏହି ସମୟରେ ଅନେକ ବୌଦ୍ଧ ଚୈତ୍ୟଗୃହ ଓ ବିହାର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ପଥର ଖୋଦିତ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଜନ୍ତାଗୁମ୍ଫାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଓଡ଼ିଶାର କେଉଁ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ବୌଦ୍ଧ ବିହାର ରହିଛି ନାମ ସଂଗ୍ରହକରି ଲେଖ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ଯୋଗୁ ଗୁପ୍ତଯୁଗରେ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା। ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ଝାନ୍‌ସୀ ଜିଲ୍ଲାର ଦେଓଗଡ଼ଠାରେ ଥିବା ଦଶାବତାର ମନ୍ଦିର, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଜବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ତିଗୱାଠାରେ ଥିବା ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିର, ଭୂମାରାଠାରେ ଶିବମନ୍ଦିର ଓ ଭିତରଗାଓଁର ଇଟାରେ ନିର୍ମିତ ମନ୍ଦିର ଆଦି ଗୁପ୍ତଯୁଗ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ନିଦର୍ଶନ ।

ସାରନାଥର ବୁଦ୍ଧ

ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ :

ଗୁପ୍ତ ଯୁଗର ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତିର ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା । ଗୁପ୍ତ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟରେ କୋମଳତା, ସ୍ୱାଭାବିକତା, ସୁଦୃଶ୍ୟତା, ଆଳଙ୍କାରିକତା ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ସୁନ୍ଦର ସମାବେଶ ଦେଖାଯାଏ । ଗୁପ୍ତଯୁଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କଳାକୃତି ମଥୁରା ଓ ସାରନାଥଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ସାରନାଥର ବୁଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଭାରତୀୟ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତି

ଭାବରେ ପରିଗଣିତ। ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଉଦୟଗିରିରେ ଥିବା ବରାହ ମୂର୍ତ୍ତି, ଦେଓଗଡ଼ର ଶେଷଶାୟୀ ବିଷ୍ଣୁ, ଅହିଛତ୍ରର ମାଟିର ମୂର୍ତ୍ତି ଓ କୋହର ମୁଖଲିଙ୍ଗ ଆଦି ଗୁପ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତିକଳାର ଅନବଦ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି।

ତୁମ ଘର ନିକଟରେ ଥିବା ମନ୍ଦିର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ଲେଖ।

ଚିତ୍ରକଳା

ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ଚିତ୍ରକଳାର ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତି ଘଟିଥିଲା। ମହାରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଥିବା ଅଜନ୍ତାର ଭିତ୍ତିଚିତ୍ର ଚିତ୍ରକଳାର ଏକ ଜୀବନ୍ତ ଉଦାହରଣ। ଅଜନ୍ତା ଗୁମ୍ଫାରେ ଥିବା ଚିତ୍ର ସାରା ବିଶ୍ୱରେ ପରିଚିତ।

ମେହେରାଉଲିର ଲୌହ ସ୍ତମ୍ଭ

ବିଜ୍ଞାନ

ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ କେବଳ ସାହିତ୍ୟ ଓ କଳାର ଉନ୍ନତି ଘଟି ନଥିଲା। ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ବିକାଶ ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା। ଗଣିତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦଶମିକ ପଦ୍ଧତି, ଶୂନ୍ୟର ପ୍ରଚଳନ ଆଦି ଗୁପ୍ତ ଯୁଗର ଅବଦାନ। ଭାରତର ଅଙ୍କ ଲିଖନ ପଦ୍ଧତି ଆରବ ଦେଶରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିଲା। ଏହି ପଦ୍ଧତି ୟୁରୋପକୁ ଯାଇଥିଲା। ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଗଣିତ ବିଶାରଦ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ''ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟୀୟମ୍'' ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଥିଲେ। ସେ ଗଣିତ ଓ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନରେ ପାରଙ୍ଗମ ଥିଲେ। ତାଙ୍କର ଗାଣିତିକ ପଦ୍ଧତି ଦଶମିକ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା। ସେ ଗଣିତକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଷୟରୂପେ ପରିଗଣିତ କରିଥିଲେ। ତାଙ୍କ ମତରେ ପୃଥିବୀ ଏକ ଗ୍ରହ ଓ ନିଜକକ୍ଷରେ ଘୂରୁଛି।

ସେ ଯୁଗର ଆଉ ଜଣେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନୀ ହେଲେ ବରାହମିହିର । ସେ ''ବୃହତ ସଂହିତା'' ରଚନା କରିଥିଲେ। ସେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତିକାରେ ରୋମକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ଏଥିରେ ଗ୍ରୀକ୍ ପ୍ରଭାବ ପଡିଥିବା ଜଣାଯାଏ। ଚିକିତ୍ସା ଶାସ୍ତ୍ର ବିଶାରଦ 'ବାଗ୍‌ଭଟ୍ଟ' ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ଥିଲେ ବୋଲି ଅନେକ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି।

ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ନାମ ଲେଖ। ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କର।

ଗୁପ୍ତଯୁଗର ଧାତୁ ଶିଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା। ଗୁପ୍ତଯୁଗର ଶିଳ୍ପୀମାନେ ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର ଲୌହ ଓ କଂସା ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ। ଦିଲ୍ଲୀର ମେହରାଉଲିଠାରେ ଥିବା ଲୌହ ସ୍ତମ୍ଭ ଗୁପ୍ତ ଯୁଗର କୀର୍ତ୍ତି। ସବୁଠାରୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟ ହେଉଛି ଯେ ଏଥିରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଳଙ୍କି ଲାଗିନାହିଁ। ଏଥିରୁ ଗୁପ୍ତଯୁଗର ଧାତୁଶିଳ୍ପ ବିଦ୍ୟାର ନିପୁଣତା ଜଣାଯାଏ। ନାଳନ୍ଦାରୁ ଏକ ବିଶାଳ ତାମ୍ର ନିର୍ମିତ ବୁଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଛି। ଏହାର ରଙ୍ଗ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସତେଜ ହୋଇ ରହିଅଛି। ଉପରୋକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାପଡୁଛି ଯେ ଗୁପ୍ତଯୁଗ ଭାରତ ଇତିହାସର ଏକ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ।

ପଲ୍ଲବ ବଂଶ, ଚାଲୁକ୍ୟ ବଂଶ, ବର୍ଦ୍ଧନ ବଂଶ ଏବଂ ଜୁଆଙ୍ଗ-ଜାଙ୍ଗ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ :

ପଲ୍ଲବ ବଂଶ

ପଲ୍ଲବ ବଂଶ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ରାଜ ବଂଶ। ପଲ୍ଲବମାନେ ତାମିଲନାଡୁର କାଞ୍ଚି ଅଞ୍ଚଳରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ। ଚାଲୁକ୍ୟମାନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିଥିଲେ। ସାତବାହନ ବଂଶର ପତନ ପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷବେଳକୁ ପଲ୍ଲବ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିଲା। ଏହି ବଂଶର ପ୍ରଥମ ରାଜା ସିଂହବିଷ୍ଣୁ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି କୃଷ୍ଣାନଦୀଠାରୁ କାବେରୀ ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ।

ପ୍ରଥମ ମହେନ୍ଦ୍ର ବର୍ମନ (ଖ୍ରୀ:ଅ: ୬୦୦-୬୩୦)

ପଲ୍ଲବ ବଂଶର ପ୍ରଥମ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ରାଜା ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରଥମ ମହେନ୍ଦ୍ର ବର୍ମନ। ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ପଲ୍ଲବ ଓ ଚାଲୁକ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶତ୍ରୁତା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା। ଯାହା ଏକ ଶହ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଗିରହିଥିଲା। ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜା ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀନ୍ ଓ ମହେନ୍ଦ୍ରବର୍ମନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା। ମହେନ୍ଦ୍ରବର୍ମନ ଏକଧାରାରେ ଯୋଦ୍ଧା, କବି ଓ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଥିଲେ।

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହ ବର୍ମନ (ଖ୍ରୀ:ଅ:୬୩୦-୬୬୮)

ପଲ୍ଲବ ବଂଶର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜା ରୂପେ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହ ବର୍ମନ ସୁପରିଚିତ। ତାଙ୍କ ସମୟରେ ପଲ୍ଲବମାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ ଶକ୍ତି ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା। ସେ ଚାଲୁକ୍ୟରାଜା ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀନ୍‌ଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କରି ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜଧାନୀ ବାତାପିକୁ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ। ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ 'ବାତାପିକୋଣ୍ଡା' ନାମରେ ଅଭିହିତ କରାଯାଇଥିଲା। ଯାହାର ଅର୍ଥ ଥିଲା 'ବାତାପିର ବିଜୟୀ'। ପୁଲକେଶୀନ୍ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରିଥିଲେ। ସେ ମଧ୍ୟ ଚେର ଓ ଚୋଳମାନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ। ନରସିଂହ ବର୍ମନ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ବିରୁଦ୍ଧରେ ନୌସେନା ପଠାଇଥିଲେ। ଏଥିରେ ସେ ବିଶେଷ ସଫଳତା ପାଇଥିଲେ। ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଚୋଳମାନେ ପଲ୍ଲବ ରାଜ୍ୟକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିଦେଇଥିଲେ।

ସଂସ୍କୃତିର ବିକାଶ :

ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସରେ ପଲ୍ଲବମାନଙ୍କ ଅବଦାନ ଅତୁଳନୀୟ। ସେ ସମୟରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ମାନ ଦିଆଯାଉଥିଲା। ସେମାନଙ୍କର ବହୁ ଶିଳାଲେଖ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲେଖାଯାଇଛି। ଭାରବୀ ଓ ଦଣ୍ଡିଙ୍କ ପରି ମହାନ ପଣ୍ଡିତ ପଲ୍ଲବ ରାଜଦରବାରରେ ଥିଲେ। ଭାରବୀଙ୍କ ''କୀରାତାର୍ଜୁନୀୟମ୍'' ଏବଂ ''ଦଶକୁମାରଚରିତମ୍'' ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଦୁଇଟି ସୁବିଦିତ ଗ୍ରନ୍ଥ। କାଞ୍ଚି ସଂସ୍କୃତି ଓ ଶିକ୍ଷାର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା। ରାଜା ପ୍ରଥମ ମହେନ୍ଦ୍ର ବର୍ମନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ''ମତ୍ତବିଳାସ ପ୍ରହସନ'' ଏକ ସାମାଜିକ ନାଟକ। ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଭକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳନ ବୈଷ୍ଣବ ଓ ଶୈବ ସନ୍ଥମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମେ ପଲ୍ଲବ ରାଜ୍ୟରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା। ଏହି ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରସାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା। କାଞ୍ଚି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରସାରର କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା। ପଲ୍ଲବ ରାଜାମାନେ ସବୁଧର୍ମ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ। ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ଜୁଆଙ୍ଗ୍-ଜାଙ୍ଗ୍ ପଲ୍ଲବ ରାଜ୍ୟ ଭ୍ରମଣ କରି ତାଙ୍କ ବିବରଣୀରେ କାଞ୍ଚିପୁରମ୍ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି।

ପଲ୍ଲବମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ବିକାଶ ଘଟିଥିଲା । ଉଭୟ ଶିବ ଓ ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିରମାନ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ମହାବଳୀପୁରମ୍‌ରେ ବିରାଟ ପଥରକାଟି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ରଥ କୁହାଯାଏ । ମହାବଳୀପୁରମ୍‌ର ପାଣ୍ଡବ ରଥ ଓ ସମୁଦ୍ରତଟ ମନ୍ଦିର ପଲ୍ଲବ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଖ୍ୟାତ । ଏହାଛଡ଼ା କାଞ୍ଚିପୁରମ୍‌ରେ କୈଳାସନାଥ ମନ୍ଦିର ପଲ୍ଲବମାନଙ୍କର କୃତି ।

ତୁମେ ଦେଖୁଥିବା ଓଡ଼ିଶାର ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକ ପଥରକୁ କାଟି ନା ପଥରକୁ ଯୋଡ଼େଇ ହୋଇ ତିଆରି ହୋଇଛି, ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ଲେଖ ।

ଚାଲୁକ୍ୟ ବଂଶ

ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତମାଳାରୁ ତୁଙ୍ଗଭଦ୍ରାନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ସାତବାହନମାନଙ୍କ ପତନ ପରେ ବାକାତକମାନେ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଷ୍ଟ୍ର ସ୍ଥାପନ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ବେଶିଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସନ କରି ପାରିନଥିଲେ । ତା'ପରେ ଚାଲୁକ୍ୟମାନେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଷ୍ଟ୍ର ନିର୍ମାଣ କରିବାରେ ସଫଳ ହୋଇଥିଲେ । ମୁଖ୍ୟତଃ କୃଷ୍ଣା ଓ ତୁଙ୍ଗଭଦ୍ରା ନଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ରାଇଚୁରର ଉର୍ବର ଅଞ୍ଚଳରେ ଚାଲୁକ୍ୟମାନେ ନିଜର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ ସବୁବେଳେ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀନ୍ (ଖ୍ରୀ:ଅ: ୬୦୮-୬୪୨)

ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀନ୍ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜାଥିଲେ । ସେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ଜୈନ କବି ରବିକୀର୍ତ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଅହିହୋଲ୍ ଶିଳାଲେଖରୁ ପୁଲକେଶୀନ୍‌ଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ କଥା ଜଣାପଡ଼େ । ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତ ଅଭିଯାନରେ ଆସିଥିଲାବେଳେ, ନର୍ମଦା ନଦୀକୂଳରେ ପୁଲକେଶୀନ୍‌ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜିତ ହୋଇ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜା ପୁଲକେଶୀନ୍ 'ଦକ୍ଷିଣାପଥସ୍ୱାମୀ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ପଲ୍ଲବ ରାଜା ପ୍ରଥମ ମହେନ୍ଦ୍ର ବର୍ମନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ସୀମା ପଶ୍ଚିମରେ ଆରବ ସାଗର ଓ ଦକ୍ଷିଣରେ ଅଧୁନା କର୍ଣ୍ଣାଟକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଏହି ସଫଳତା ବେଶିଦିନ ରହିଲା ନାହିଁ । ପଲ୍ଲବ ମହେନ୍ଦ୍ର ବର୍ମନଙ୍କ ପରେ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହ ବର୍ମନ ପୁଲକେଶୀନ୍‌ଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କଲେ । ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜଧାନୀ ବାତାପିକୁ ପଲ୍ଲବମାନେ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । କିଛି ବର୍ଷ ପରେ ପ୍ରଥମ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ପୂର୍ବ ଗୌରବ ଫେରାଇ ଆଣିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ରାଜଧାନୀ ବାତାପିକୁ ପୁନଃ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ବେଳକୁ ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ପତନ ଘଟିଥିଲା । ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ବାତାପି ବା ବାଦାମି ବର୍ତ୍ତମାନ କର୍ଣ୍ଣାଟକ ରାଜ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ସଂସ୍କୃତିର ବିକାଶ :

ରାଜଧାନୀ ବାତାପି ଏକ ସମୃଦ୍ଧଶାଳୀ ସହର ଥିଲା । ବାଣିଜ୍ୟଗତ ସମ୍ପର୍କ ଯୋଗୁ ଚାଲୁକ୍ୟର ଅର୍ଥନୈତିକ ଉନ୍ନତି ଘଟିଥିଲା । ଇରାନ୍, ଆରବ ଦେଶ ଏବଂ ଲୋହିତ ସାଗରସ୍ଥିତ ବିଭିନ୍ନ ବନ୍ଦର ସହିତ ଚାଲୁକ୍ୟ ବଣିକମାନେ ବ୍ୟବସାୟ

ପାଇଁ ଯାଉଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀନ୍ ପାରସ୍ୟ ରାଜା ଦ୍ୱିତୀୟ ଖୁସ୍ରୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଦୂତ ପଠାଇଥିଲେ । ଜୁଆଙ୍ଗ୍-ଜାଙ୍ଗ୍‌ଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ବଡ଼ ପ୍ରତାପଶାଳୀ ରାଜା ଥିଲେ ।

ପାହାଡ଼ ଖୋଳି ମନ୍ଦିର ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ବାତାପି ବା ବାଦାମିରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ଦିରରେ ବିଷ୍ଣୁ, ବ୍ରହ୍ମା ଓ ଶିବଙ୍କର ଅତି କମନୀୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ସମୟରେ ଅଜନ୍ତାର ଚୈତ୍ୟଗୃହଗୁଡ଼ିକ ପାହାଡ଼ରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଲୋରା, ମେଗୁତି, ଅହିହୋଲ୍ ଏବଂ ପଟ୍ଟଦକଲ୍‌ଠାରେ ମନ୍ଦିର ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

ବର୍ଦ୍ଧନ ବଂଶ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ହୋଇଥିଲା । ହୁଣମାନେ ଗୁପ୍ତଙ୍କର ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିଦେଇଥିଲେ । ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ବହୁ ଛୋଟ ଛୋଟ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ରାଜନୈତିକ ଏକତା ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଶାସନର ଘୋର ଅଭାବ ଦେଖାଗଲା । ଶେଷ ଭାଗରେ ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରମୁଖ ରାଜ ବଂଶର ଉତ୍‌ଥାନ ହୋଇଥିଲା, ଯଥା: ଥାନେଶ୍ୱରର ବର୍ଦ୍ଧନବଂଶ ଏବଂ କନୌଜର ମୌଖରୀ ବଂଶ ।

ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରେ ପ୍ରଭାକର ବର୍ଦ୍ଧନ 'ମହାରାଜାଧିରାଜ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ଥାନେଶ୍ୱରରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ରାଜ୍ୟବର୍ଦ୍ଧନ ଓ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ତାଙ୍କର ଦୁଇପୁତ୍ର ଏବଂ ଏକ ମାତ୍ର କନ୍ୟା ରାଜ୍ୟଶ୍ରୀ ମୌଖାରୀ ରାଜକୁମାର ଗ୍ରହବର୍ମନଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ରାଜ୍ୟବର୍ଦ୍ଧନ ଥାନେଶ୍ୱରର ରାଜା ହୋଇଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ମାଳବର ରାଜା ଦେବଗୁପ୍ତ ଗ୍ରହବର୍ମନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ । ଦେବଗୁପ୍ତ ଗୌଡ଼ ବା ବଙ୍ଗଳାର ରାଜା ଶଶାଙ୍କଙ୍କ ସହିତ ମିତ୍ରତା ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଭଗ୍ନୀପତିର ହତ୍ୟାକାରୀକୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କରି ଫେରିଲାବେଳେ ଶଶାଙ୍କଙ୍କ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ରାଜ୍ୟବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । ରାଜ୍ୟଶ୍ରୀ ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ହର୍ଷଙ୍କୁ ଏହି ପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ମାତ୍ର ଷୋହଳ ବର୍ଷ ବୟସରେ ରାଜା ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ (ଖ୍ରୀ.ଅ: ୬୦୬-୬୪୭)

ବଡଭାଇ ରାଜ୍ୟବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଖ୍ରୀ.ଅ : ୬୦୬ରେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରୁ ହର୍ଷାବ୍ଦ ପ୍ରଚଳନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଆମେ ତାଙ୍କ ରାଜକବି ବାଣଭଟ୍ଟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ''ହର୍ଷଚରିତଂ''ରୁ ଜାଣିପାରୁ । କିନ୍ତୁ ଏହା ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନୀ ନୁହେଁ ।

କୌଣସି ଲୋକର ଜୀବନୀ ପଢ଼ିଲେ ଆମେ କ'ଣ ଜାଣିବା, ଚିନ୍ତା କରି ଲେଖ ।

ଗ୍ରହବର୍ମନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ କନୌଜରେ କେହି ରାଜା ନଥିଲେ । ରାଜ୍ୟଶ୍ରୀ ଶାସନ ଭାର ବହନ କରିବା ପାଇଁ ରାଜି ନହେବାରୁ କନୌଜର ରାଜା ହେବା ପାଇଁ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଗଲା । ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ମୌଖାରୀ ରାଜ୍ୟର ରାଜା ହେବା ଫଳରେ ଥାନେଶ୍ୱର ଓ କନୌଜ ରାଜ୍ୟର ମିଶ୍ରଣ ହେଲା । ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ତାଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥାନେଶ୍ୱରରୁ କନୌଜକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ । ତାପରେ ସେ ବର୍ଦ୍ଧନ ବଂଶର ପ୍ରଧାନ ଶତ୍ରୁ ଗୌଡ଼ରାଜା ଶଶାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବା ପାଇଁ ଯୁଦ୍ଧାଭିଯାନରେ ବାହାରି ଥିଲେ । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ଶଶାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ନିଜ ସ୍ଥିତି ସୁଦୃଢ଼ କରିବା ପାଇଁ କାମରୂପ

(ଆସାମ)ର ରାଜା ଭାସ୍କରବର୍ମନଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି କଲେ। ଶଶାଙ୍କ ହର୍ଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ କି ନାହିଁ, ସେ ବିଷୟରେ କୌଣସି ସଠିକ୍ ତଥ୍ୟ ମିଳିନାହିଁ। କିନ୍ତୁ ଏହା ଜଣାପଡ଼ିଛି ଯେ ଶଶାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ (ଖ୍ରୀ.ଅ:୬୪୪) ହର୍ଷ ଗୌଡ଼ ଅଧିକାର କରିନେଇଥିଲେ।

ହର୍ଷ ନିଜର ଜାମାତା ଧ୍ରୁବସେନଙ୍କୁ ବଲ୍ଲବୀ ରାଜ୍ୟ ସିଂହାସନରେ ବସାଇଥିଲେ। ଏହା ଦ୍ୱାରା ବଲ୍ଲବୀରେ ତାଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା। ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନ ସମୟରେ ହର୍ଷ ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜା ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀନ୍‌ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ଫେରିଆସିଥିଲେ।

ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ଉତ୍ତର ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳ ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କରିଥିଲେ। ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ 'ସକଳୋତ୍ତର ପଥନାଥ' କୁହାଯାଉଥିଲା। ଚାଳିଶ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିବା ପରେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ୬୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ।

ଶାସନ ଓ ସଭ୍ୟତା :

ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ। ସୁଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଯତ୍ନଶୀଳ ଥିଲେ। ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ବହୁ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି ଦିଆଯାଇଥିଲା। ଅଶୋକଙ୍କ ଭଳି ସେ ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ଗସ୍ତ କରି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରୁଥିଲେ। ଉତ୍ପନ୍ନ ଶସ୍ୟର ଏକ ଷଷ୍ଠାଂଶ କର ରାଜା ଆଦାୟ କରୁଥିଲେ। ଶାନ୍ତି ଶୃଙ୍ଖଳା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଲାଗି ହର୍ଷ କଠୋର ଆଇନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ। ଗୁରୁତର ଅପରାଧ ପାଇଁ ଅଙ୍ଗଚ୍ଛେଦର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା।

ଧର୍ମ :

ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ଉଭୟ ହିନ୍ଦୁ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ। ସେ ନିଜେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଶିବ ଓ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଉପାସନା କରୁଥିଲେ। ଜୀବନର ଶେଷ ବେଳକୁ ସେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ। ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ଜୁଆଙ୍ଗ୍-ଜାଙ୍ଗଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେବା ପାଇଁ ସେ ରାଜଧାନୀ କନୌଜରେ ଏକ ବିରାଟ ଧର୍ମସଭା ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ। ହର୍ଷ ପ୍ରତି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷରେ ପ୍ରୟାଗ (ଆଲାହାବାଦ) ଠାରେ ଏକ ଧର୍ମ ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରୁଥିଲେ। ସେହି ଉତ୍ସବରେ ସେ ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ସଞ୍ଚିତ ଧନକୁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଦାନ କରୁଥିଲେ। ହର୍ଷଙ୍କ ସମୟରେ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ବିଶେଷ ପ୍ରସାର ହୋଇଥିଲା।

ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ରୁଚିଥିଲା । 'ନାଗାନନ୍ଦ', 'ରତ୍ନାବଳୀ' ଏବଂ 'ପ୍ରିୟଦର୍ଶିକା' ସଂସ୍କୃତ ନାଟକଗୁଡ଼ିକର ରଚୟିତା ହର୍ଷ କନୌଜ ରାଜା ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ବୋଲି ଅନେକ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । କବି ବାଣଭଟ୍ଟ ତାଙ୍କ ରାଜସଭା ମଣ୍ଡନ କରିଥିଲେ । 'ହର୍ଷଚରିତଂ' ବ୍ୟତୀତ ସେ 'କାଦମ୍ବରୀ' ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଜୁଆଙ୍ଗ୍ - ଜାଙ୍ଗ୍‌ଙ୍କ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ :

ଭାରତରୁ ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଏବଂ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ଜୁଆଙ୍ଗ୍-ଜାଙ୍ଗ୍ (ହୁଏନ୍‌ସାଂ) ୬୨୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସ୍ଥଳପଥରେ ଭାରତ ଆସିଥିଲେ । ଭାରତ ବର୍ଷର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣକରି 'ସି-ୟୁ-କି' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସି ପୁଷ୍ପଗିରି ବୌଦ୍ଧ ବିହାର ଏବଂ ଚେଳିତାଲୋ ବନ୍ଦର ଦେଖିଥିଲେ । ସେ କନୌଜରେ ହର୍ଷଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବନ୍ଧୁ ଭାବରେ କିଛି ଦିନ ରହିଥିଲେ । ଜୁଆଙ୍ଗ୍-ଜାଙ୍ଗ୍‌ଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ବିଶ୍ୱାସ ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଐତିହାସିକମାନେ ମନେ କରନ୍ତି । ହର୍ଷଙ୍କ ସମୟର ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ଅବସ୍ଥା, ଧର୍ମ ଏବଂ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ କଥା ତାଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ । ତାଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ କନୌଜ ଏକ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ନଗର ଥିଲା ବେଳେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଓ ବୈଶାଳୀ ନଗରମାନଙ୍କର ଗୌରବ ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା ।

ଜୁଆଙ୍ଗ୍-ଜାଙ୍ଗ୍

ଜୁଆଙ୍ଗ୍-ଜାଙ୍ଗ୍ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଲୋକମାନଙ୍କ ଜୀବନ ସରଳ ଥିଲା । ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ନିରାମିଷ ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବାକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । କଠୋର ଜାତି ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା । ଶୂଦ୍ରମାନଙ୍କୁ କୃଷକ ଜାତିର ଲୋକ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ସେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଅଠରଟି ଶାଖା ଥିଲା ବୋଲି ତାଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ମହାଯାନ ଓ ହୀନଯାନ ଶାଖା ପ୍ରଧାନ ଥିଲା । ଅନେକ ପୁରାତନ ବୌଦ୍ଧ କେନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ସମୟ ବେଳକୁ ଧ୍ୱଂସ ପାଇଥିଲା ବୋଲି ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ହର୍ଷଙ୍କ ସମୟରେ ନାଳନ୍ଦା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ସମ୍ମାନଜନକ ଶିକ୍ଷା କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ଦେଶ ବିଦେଶରୁ ୧୦,୦୦୦ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ଆସି ସେଠାରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ସେଠାରେ ମହାଯାନ ଶାଖାର ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଉଥିଲା । ସେ ହର୍ଷଙ୍କୁ ଜଣେ ଜନହିତୈଷୀ ଶାସକ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ହର୍ଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ କନୌଜ ସଭା ଏବଂ ପ୍ରୟାଗ ଧର୍ମ ସଭାର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି । ଜୁଆଙ୍ଗ୍ ଜାଙ୍ଗ୍ ୬୪୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସ୍ୱଦେଶ ଫେରିଯାଇଥିଲେ ।

ଇସ୍‌ଲାମ୍ ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଏବଂ ଆରବମାନଙ୍କର ସିନ୍ଧୁ ଅଞ୍ଚଳ ଅଧିକାର :

ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଧର୍ମର ପୃଥିବୀରେ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ହୋଇଛି, ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଇସ୍‌ଲାମ୍ ଧର୍ମ ଅନ୍ୟତମ । ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ମାର୍ଗ ଦର୍ଶାଯାଇଛି, ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଇସ୍‌ଲାମ୍ ହେଉଛି ସବୁଠାରୁ ସରଳ ଓ ବୋଧଗମ୍ୟ । ଐକ୍ୟଭାବ, ଉଦାରତା, ଭ୍ରାତୃପ୍ରେମ, ପବିତ୍ରତା ଓ ସତ୍ୟ ଭଳି ପରମ ଆଦର୍ଶ ଏହି ଧର୍ମର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ।

ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ, ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ପଲ୍ଲବ ରାଜା ନରସିଂହ ବର୍ମନ ଓ ଚାଲୁକ୍ୟ ରାଜା ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀନ୍ ଶାସନ କରୁଥିବା ବେଳେ ସୁଦୂର ଆରବ ମରୁଭୂମିରେ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରାଯାଇଥିଲା । ମହାପୁରୁଷ ମହମ୍ମଦ ଏହାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ ।

ଇସଲାମ୍ ଧର୍ମ ବ୍ୟତୀତ ଭାରତ ବାହାରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଆଉ କେତେକ ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କର ।

ଏହି ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁତ୍‌ଥାନ ପୂର୍ବରୁ ସମାଜରେ ନାନା କୁସଂସ୍କାର ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ଆରବ ଅଧିବାସୀମାନେ ବିଭିନ୍ନ ମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ମକ୍କାରେ ଥିବା 'କାବା' ନାମକ ପଥରକୁ ସେମାନେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ଧନୀକଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନେ ଉଚ୍ଚହାରରେ ସୁଧ ନେଇ ଗରିବ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଶୋଷଣ କରୁଥିଲେ । ମାଦକ ଦ୍ରବ୍ୟର ଚାହିଦା ବେଶୀ ଥିଲା ।

ମହମ୍ମଦ ୫୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମକ୍କାରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କୁସଂସ୍କାର ତାଙ୍କ ମନକୁ ସବୁବେଳେ ବିଚଳିତ କରୁଥିଲା । 'ହୀରା' ନାମକ ପର୍ବତରେ ଧ୍ୟାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଭଗବାନ ଆଲ୍ଲାଙ୍କ ପ୍ରେରିତ ଦୂତ ଗାବ୍ରିୟେଲଙ୍କ ବାଣୀ ତାଙ୍କୁ ଶୁଣାଯାଉଥିଲା । ଏହି ନୂତନ ଧର୍ମର ସାରାଂଶ ଥିଲା – ଭଗବାନ ଏକ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ଆଲ୍ଲା ହେଉଛନ୍ତି ଭଗବାନ ଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧି ହେଲେ ମହମ୍ମଦ । ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ମୁସଲମାନ କୁହାଗଲା ।

ଇସ୍‌ଲାମ୍ ଧର୍ମର ପବିତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ 'କୋରାନ' । ଏହା ଆଲ୍ଲାଙ୍କର ମୁଖ ନିଃସୃତ ବାଣୀ । ଏକେଶ୍ୱରବାଦକୁ ମହମ୍ମଦ ବେଶୀ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ ।

ଆରବ ବଣିକମାନଙ୍କ ସହିତ ଭାରତର ସମ୍ପର୍କ :

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୨୦୦ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୨୦୦ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତ ଏସିଆର ପଶ୍ଚିମ ଓ କେନ୍ଦ୍ରାଞ୍ଚଳର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶମାନଙ୍କ ସହିତ ବାଣିଜ୍ୟିକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲା । ଇସ୍‌ଲାମ୍‌ର ଆବିର୍ଭାବ ପୂର୍ବରୁ ଆରବ ଦେଶରେ ବଣିକମାନେ ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କ ସହିତ ବାଣିଜ୍ୟ କାରବାର କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ କେରଳର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ସହିତ ବାଣିଜ୍ୟଗତ ସମ୍ପର୍କ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଭାରତୀୟ ମସଲା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବାନ ସାମଗ୍ରୀକୁ କିଣି ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ବଜାରରେ ବିକ୍ରୟ କରିବା ସହିତ ନିଜ ଦେଶକୁ ମଧ୍ୟ ନେଉଥିଲେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଇସ୍‌ଲାମ୍‌ର ଆବିର୍ଭାବ ପୂର୍ବରୁ ଆରବ ସହିତ ଭାରତର ବାଣିଜ୍ୟଗତ ସମ୍ପର୍କ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ତା'ପରେ ନୂତନ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ଆରବ ବଣିକମାନେ ଭାରତରେ ଧର୍ମପ୍ରଚାର ଆରମ୍ଭ କଲେ ଓ କିଛି ଭାରତୀୟମାନେ ଇସ୍‌ଲାମ୍‌କୁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କାଳକ୍ରମେ କେରଳରେ ଏକ ମୁସଲମାନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ମୋପ୍‌ଲା ମୁସଲମାନ କୁହାଯାଏ । ଆରବ ବଣିକମାନେ ତାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବାଣିଜ୍ୟ ମେଳା ଆୟୋଜନ କରୁଥିଲେ । ଭାରତର ଓ ଭାରତ ବାହାରୁ ଅନେକ ସାମଗ୍ରୀ ଆସି ସେଠାରେ ବିକ୍ରି ହେଉଥିଲା ।

ଆରବୀୟମାନଙ୍କର ସିନ୍ଧୁ ଅଞ୍ଚଳ ଅଧିକାର :

ମହମ୍ମଦଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ବା ଖଲିଫାମାନେ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଆରବ ସୈନ୍ୟମାନେ ସିରିୟା, ମେସୋପଟାମିଆ, ପାଲେଷ୍ଟାଇନ୍, ଇଜିପ୍ଟ, ଆଫ୍ରିକାର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଓ ୟୁରୋପର ସ୍ପେନ ଆଦି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ସହିତ ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଖଲିଫାମାନେ ଭାରତକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଭାରତର ଧନରତ୍ନ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ଯ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲା । ଭାରତକୁ ଦୁଇଥର ଆକ୍ରମଣ କରି ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ସଫଳତା ହାସଲ କରିପାରିନଥିଲେ ।

ଶେଷରେ ୭୧୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଖଲିଫାଙ୍କ ଆଦେଶ କ୍ରମେ ମହମ୍ମଦ-ବିନ୍-କାଶିମ୍ ନାମକ ଏକ ଆକ୍ରମଣକାରୀ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ସୈନ୍ୟ ନେଇ ସିନ୍ଧୁ ପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ । ସ୍ଥାନୀୟ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଅସନ୍ତୋଷ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଆଦି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ମହମ୍ମଦ-ବିନ୍- କାଶିମ୍ ଅତି ସହଜରେ ସିନ୍ଧୁ ଓ ପଞ୍ଜାବର କେତେକ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହାସତ୍ତ୍ୱେ ଖଲିଫାଙ୍କ ଆଦେଶରେ ତାଙ୍କୁ ମୃତ୍ୟୁଦଣ୍ଡ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଆରବମାନେ ଭାରତରେ ଇସ୍‌ଲାମ୍ ରାଷ୍ଟ୍ର ନିର୍ମାଣ କରିପାରିନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସାଂସ୍କୃତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆରବୀୟମାନେ ଭାରତରୁ ଦର୍ଶନ, ଗଣିତ ବିଦ୍ୟା, ଆୟୁର୍ବେଦ, ବିଜ୍ଞାନ, ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା ଓ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଦ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିଥିଲେ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

କ) ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ନିଜକୁ କେଉଁ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେ କିପରି ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ବିସ୍ତୃତ କରିଥିଲେ ?

ଖ) ଫା-ସିଆଁଙ୍କ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ ବିବରଣୀରୁ ସେହି ସମୟରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା, ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

ଗ) ଗୁପ୍ତଯୁଗରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଅବନତି ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍‌ଥାନ କିପରି ହୋଇଥିଲା ?

ଘ) ଗୁପ୍ତଯୁଗର ଶାସକମାନଙ୍କ ସମୟରେ ସାହିତ୍ୟ, କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର କିପରି ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା, ଲେଖ ।

ଙ) ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଚାଲୁକ୍ୟମାନଙ୍କର ଅବଦାନ ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

ଚ) ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଲ୍ଲବ ରାଜବଂଶର ଶାସକମାନଙ୍କ ଦାନ କିପରି ଅତୁଳନୀୟ ଥିଲା ?

ଛ) ଜୁଆଙ୍ଗ୍ ଜାଙ୍ଗ୍ (ହୁଏନ୍‌ସାଂ) କିଏ ? ସେ ତାଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତରେ କ'ଣ ଲେଖିଛନ୍ତି ?

ଜ) ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ରାଜ୍ୟଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ କିପରି ଥିଲା ?

ଝ) ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ କିପରି ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ସଂଗଠିତ କରିଥିଲେ ?

ଞ) ଗୁପ୍ତଯୁଗକୁ ଭାରତର 'ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ' କୁହାଯାଏ କାହିଁକି ?

୨. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ । (ତିନୋଟି କରି ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ)

କ) ପ୍ରଥମ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ କେଉଁ ବଂଶର ରାଜକୁମାରୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ କିପରି ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥିଲା ?

ଖ) ଆହ୍ଲାବାଦ ସ୍ତମ୍ଭଲେଖକୁ କିଏ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହାକୁ କାହିଁକି ପ୍ରଶସ୍ତି କୁହାଯାଏ ?

ଗ) ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଥିଲା, ଏହା କିପରି ଜଣାପଡ଼େ ?

ଘ) ଫା-ସିଆଁଙ୍କ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ ବିବରଣୀରେ ଗୁପ୍ତ ଯୁଗରେ ଦୋଷୀମାନେ କିପରି ଦଣ୍ଡିତ ହେଉଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ ?

ଙ) ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ଓ ନାଟ୍ୟକାର କାଳିଦାସ କ'ଣ କ'ଣ ରଚନା କରିଥିଲେ ?

ଚ) ଗୁପ୍ତଯୁଗରେ ବିଜ୍ଞାନର କିପରି ବିକାଶ ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା ?

ଛ) ମହମ୍ମଦ କେଉଁଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଇସଲାମ୍ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କ'ଣ କହିଥିଲେ ?

ଜ) କେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଖଲିଫାମାନେ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ?

ଝ) ଇସଲାମ୍‌ର ଆବିର୍ଭାବ ପୂର୍ବରୁ ଆରବ ବଣିକମାନେ ଭାରତ ସହିତ କିପରି ବାଣିଜ୍ୟ ସମ୍ପର୍କ ରଖିଥିଲେ ?

୩. ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଲେଖ ।

କ) ପ୍ରଥମ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଥିବା ଦୁଇଜଣ ଗୁପ୍ତ ବଂଶର ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଲେଖ ।

ଖ) ଗୁପ୍ତବଂଶର ତୃତୀୟ ରାଜା ପ୍ରଥମ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ କେଉଁ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ?

ଗ) କେଉଁ ବର୍ଷଠାରୁ ଭାରତରେ ଗୁପ୍ତାବ୍ଦ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ?

ଘ) ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ କେଉଁ ଯଜ୍ଞ କରି ନିଜକୁ ସାର୍ବଭୌମ ରାଜା ବା ସମ୍ରାଟ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥିଲେ ?

ଙ) ଗୁପ୍ତସମ୍ରାଟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଋଷୀମାନଙ୍କଠାରୁ କିପରି କର ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ?

ଚ) ଶଙ୍କରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚାରିତ ଅଦ୍ୱୈତବାଦର ପ୍ରଭାବ କେଉଁ ଧର୍ମ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା ?

ଛ) 'ପଞ୍ଚତନ୍ତ୍ର' କିଏ ରଚନା କରିଥିଲେ ?

ଜ) କେଉଁ ଗୁପ୍ତରାଜାଙ୍କ ଦରବାରରେ କାଳିଦାସ ଥିଲେ ?

ଝ) କେଉଁ ପଲ୍ଲବରାଜା 'ବାତାପିକୋଣ୍ଡା' ଉପାଧି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ?

ଞ) ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ କ'ଣ ଥିଲା ?

ଟ) ହର୍ଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ନାଟକଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଲେଖ ।

ଠ) ମହମ୍ମଦ କେତେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ?

ଡ଼) ଇସଲାମ୍ ଧର୍ମର ପବିତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ କ'ଣ ?

୪ 'କ' ସ୍ତମ୍ଭରେ ଥିବା ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ 'ଖ' ସ୍ତମ୍ଭରେ ଥିବା ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ସହ ଗାର ଟାଣି ଯୋଡ଼ ।

'କ' ସ୍ତମ୍ଭ	'ଖ' ସ୍ତମ୍ଭ
ମହମ୍ମଦ	କାଦମ୍ବରୀ
ପ୍ରଥମ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ	କାଞ୍ଚି
ବାଣଭଟ୍ଟ	ଭାରତୀୟ ମସଲା
ପଲ୍ଲବ	ଅଦ୍ୱୈତବାଦ
ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀନ୍	ଅହିହୋଲ ଶିଳାଲେଖ
ଜୁଆଙ୍ଗ୍-ଜାଙ୍ଗ୍	ସି-ୟୁ-କି
ଆରବ ବଣିକ	ସିନ୍ଧୁ ଆକ୍ରମଣ
ମହମ୍ମଦ-ବିନ୍-କାଶିମ୍	ଏକେଶ୍ୱରବାଦ
ଶଙ୍କର	ଗୁପ୍ତାବ୍ଦ
	ମୋପ୍‌ଲା

୫. ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ବାଛି ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

କ) ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ପଶ୍ଚିମ ଭାରତରେ ____________ ମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ ।

(ଶକ, ହୁଣ, ଗ୍ରୀକ୍, କୁଶାଣ)

ଖ) ଶଶାଙ୍କ ____________ ଦେଶର ରାଜା ଥିଲେ ।

(ଗୌଡ଼, ପାଞ୍ଚାଳ, କଳିଙ୍ଗ, କାମରୂପ)

ଗ) ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ ଓ ପୁରାଣଗୁଡ଼ିକ ____________ ଯୁଗରେ ସଂକଳନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରାଯାଇଥିଲା ।

(ମୌର୍ଯ୍ୟ, ନନ୍ଦ, ଗୁପ୍ତ, ବୈଦିକ)

ଘ) ପ୍ରଭାକର ବର୍ଦ୍ଧନ ____________ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ।

(ବାତାପିକୋଣ୍ଡ, ମହାରାଜାଧିରାଜ, କବିରାଜ, ଗଜରାଜ)

ଙ) ଜୁଆଙ୍ଗ୍ ଜାଙ୍ଗ୍ ____________ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସ୍ୱଦେଶ ଫେରିଯାଇଥିଲେ ।

(୬୨୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ, ୬୪୪ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ, ୫୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ, ୭୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ଚ) ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀନ୍ ____________ ବଂଶର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜାଥିଲେ ।

(ଗୁପ୍ତ, ପଲ୍ଲବ , ଚାଲୁକ୍ୟ, ବର୍ଦ୍ଧନ)

ଛ) ହର୍ଷ ପ୍ରତି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷରେ ____________ ଠାରେ ଏକ ଧର୍ମ ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରୁଥିଲେ ।

(କନୌଜ, ପ୍ରୟାଗ, ଥାନେଶ୍ୱର, ଏଲୋରା)

ଜ) 'ସକଳୋତ୍ତର ପଥନାଥ' ____________ ଙ୍କୁ କୁହାଯାଉଥିଲା ।

(ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ, ଶଶାଙ୍କ)

ତୁମପାଇଁ କାମ :

- କାଳିଦାସଙ୍କ ପରି ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଆଉ କେତେଜଣ କବି ଓ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ନାମ ସଂଗ୍ରହ କରି ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।